

2. Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі. – Фонд 115. – Воп. 1. – Спр. 75. – Л. 38.
3. Забаўскі, М.М. Дзяржаўная дума ў лёсах Беларусі (1906–1917 гг.): манаграфія / М.М. Забаўскі. – Мінск : БДПУ, 2008. – 267 с.
4. Могилёвский голос. – 1906. – 6 янв. – С. 1.
5. Вильно. Обзорение событий и окраинная жизнь // Окраины России. – 1906. – 19 марта. – С. 9.
6. Смалянчук, А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864–1917 гг. / пад рэд. С. Куль-Сяльверставай. – Гродна : ГрДУ, 2001. – 322 с.

СІСТЭМА МЯСЦОВАГА СУДА НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў 1901–1917 гг.

*І.Г. Гушчынскі,
канд. гіст. навук, выкладчык БДПУ*

Судовая сістэма ў адпаведнасці з рэформай 1864 г. мела дзве галіны: агульную і мясцовую. Першую ўтваралі акруговыя суды (ад аднаго да трох на губерню) і судовыя палаты (адна на некалькі губерняў), другую – міравыя суды і з'езды міравых суддзяў. Асобна стаялі саслоўныя валасныя суды, якія не адносіліся да ведамства Міністэрства юстыцыі, а ўваходзілі ў структуру органаў сялянскага самакіравання. 12 ліпеня 1889 г. Аляксандрам III было падпісана Палажэнне аб земскіх участкавых начальніках [5], якое ўнесла карэнныя змены ў сістэму мясцовага суда. Галоўная з іх – ліквідацыя інстытута выбарнага міравога суда і перадача яго функцый у сельскай мясцовасці земскім участкавым начальнікам, якія прызначаліся міністрам унутраных спраў (звычайна з ліку мясцовага маёнткавага дваранства) і сумяшчалі ў сваёй асобе функцыі адміністрацыйнай і судовай улады.

На тэрыторыі Беларусі адразу ўводзіць удзеянне Палажэнне аб земскіх участкавых начальніках ўрад не вырашыўся. Матывы гэтага былі, відавочна, палітычнымі. Дадзены загадаўчы акт ставіў сваёй мэтай павысіць уплыў на жыццё вёскі маёнткавага дваранства. У той жа час у заходніх губернях імперыі яно складалася ў асноўным з прадстаўнікоў рымска-каталіцкага веравызнання, якія лічыліся палітычна нядобранадзейнымі для самадзяржаўя. У сувязі з гэтым ставіць беларускіх сялян пад іх кан-

троль улада палічыла непажаданым. Аднак да канца 1890-х гг. настроі ва ўрадавых колах адносна дадзенага пытання змяніліся, і было прынята рашэнне ўвесці Палажэнне ад 12 ліпеня 1889 г. на тэрыторыі трох заходніх губерняў – Магілёўскай, Мінскай і Віцебскай [7, с. 159]. Адпаведны ўказ быў падпісаны Мікалаем II 12 чэрвеня 1900 г. [1], але ўступіла ў дзеянне Палажэнне аб земскіх участковых начальніках тут толькі з 1 кастрычніка 1901 г. У Гродзенскай і Віленскай губернях гэта адбылося толькі ў 1904 г. – у адпаведнасці з царскім указам ад 8 чэрвеня 1903 г. [2].

Паводле Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. паветы дзяліліся на земскія ўчасткі, у якіх ствараліся пасады земскіх участковых начальнікаў. Яны атрымлівалі адміністрацыйную ўладу над сялянамі і надзяляліся судовымі функцыямі. Да іх кампетэнцыі адносілася большасць спраў, якія да гэтага вырашаліся міравымі суддзямі. Акрамя таго, яны становіліся апеяльчайнай інстанцыяй для падачы скарг на рашэнні валасных судаў. У склад земскіх участкаў не ўваходзілі ўсе губернскія і, за некаторымі выключэннямі, павятовыя гарады, а таксама іншыя населеныя пункты гарадскога тыпу (пасады, мястэчкі і г. д.), унесеныя ў адпаведны спіс. У іх міравых суддзяў замянялі гарадскія суддзі. У той жа час у Санкт-Пецярбургу, Маскве і Адэсе працягвалі дзейнічаць установы міравога суда.

Земскіх начальнікаў прызначаў міністр унутраных спраў па прадстаўленні губернатараў і губернскіх прадвадзіцеляў дваранства з мясцовых дваран-землеўласнікаў. Для земскіх начальнікаў прадугледжваўся пэўны маёмасны цэнз: 200 дзес. зямлі ці іншая нерухомая маёмасць коштам 7,5 тыс. рублёў. Акрамя таго, яны павінны былі мець вышэйшую адукацыю, трохгадовы стаж службы на пасадах альбо міравога суддзі, альбо міравога пасрэдніка, альбо члена губернскай па сялянскіх справах прысутнасці. Пры недахопе адпавядаючых гэтым патрабаванням кандыдатур на пасады земскіх начальнікаў маглі прызначацца мясцовыя дваране, якія мелі вопыт працы ў якасці вайсковых ці грамадзянскіх чыноў (аднак маёмасны цэнз для іх павышаўся ўдвая). Акрамя таго, міністр унутраных спраў у якасці выключэння мог па сваім меркаванні прызначаць на гэтыя пасады любога з мясцовых дваран у абыход адзначаных правілаў. Пазней, у адпаведнасці з законам ад 19 красавіка 1904 г. [3], узровень патрабаванняў для кандыдатаў на пасады земскіх участковых начальнікаў быў значна зменшаны, прычым у шэрагу губерняў (у тым

ліку Магілёўскай, Віцебскай, Гродзенскай, Віленскай) яны маглі прызначацца незалежна ад прыналежнасці да мясцовага дваранства і маёмаснага цэнзу. Паводле гэтага ж закона у Гродзенскай, Віленскай і Ковенскай губернях земскія начальнікі прызначаліся непасрэдна генерал-губернатарам па прадстаўленні адпаведных губернатараў.

У адрозненне ад земскіх участковых начальнікаў гарадскія суддзі былі падведаны Міністэрству юстыцыі, а не Міністэрству ўнутраных спраў, і не выконвалі адміністрацыйныя функцыі. Яны прызначаліся міністрам юстыцыі. Кандыдаты на дадзеныя пасады павінны былі быць рускімі падданымі; мець юрыдычную адукацыю ці атэстат аб вытрымцы экзамену па дадзеных навук, альбо пасведчанне аб тым, што «даказалі на службе свае веды па судовай частцы». Гарадскія суддзямі таксама маглі стаць асобы з ліку кандыдатаў на судовыя пасады, якія дасягнулі 25-гадовага ўзросту. Звальненню гарадскія суддзі падлягалі па рашэннях створанай пры Міністэрстве юстыцыі адпаведнай Кансультацыі, якія зацвярджаліся міністрам юстыцыі.

У паветах уводзіліся пасады павятовых членаў акруговага суда: звычайна, па адной на павет, ў асобных выпадках – па дзве ці па тры. Яны прызначаліся міністрам юстыцыі. Звыш патрабаванняў, якія прад'яўляліся гарадскім суддзям, каб быць прызначаным павятовым членам акруговага суда, трэба было мець стаж працы ў судовым ведамстве не менш за тры гады на пасадах, не ніжэй сакратара акруговага суда.

Падсуднасць спраў, а таксама правілы судаводства ў зноў ствараемых судовых інстанцыях вызначаліся, па-першае, Палажэннем 12 ліпеня 1889 г., па-другое, выдадзеным у дадатак да яго законам ад 29 снежня 1889 г. [6]. У наступным заканадаўства аб мясцовым судзе некалькі карэкціравалася і дапаўнялася. Разгляду земскімі начальнікамі і гарадскімі суддзямі падлягалі наступныя катэгорыі грамадзянскіх спраў: 1) іскі на любую суму аб узнаўленні парушанага ўладання, калі з часу парушэння прайшло не больш 6-ці месяцаў; 2) іскі на суму не звыш 500 руб., якія ўзніклі па спрэчках аб найме зямельных угоддзяў, найме на сельскагаспадарчыя работы і рознага роду пасады ў маёнтках, а таксама аб нанясенні шкоды зямельным угоддзям (напрыклад, аб патравах); 3) іскі на суму не звыш 300 руб. па асабістых дамовах і абавязацельствах, якія датычылі рухомай маёмасці, а таксама іскі аб спагнанні выплаты за нанясенне шкоды

і страт, калі іх сума не перавышала 300 руб.; 4) іскі аб асабістых крыўдах і абразах і інш. На разгляд земскіх начальнікаў (але не гарадскіх суддзяў) маглі таксама паступаць справы, якія ўваходзілі ў кампетэнцыю валасных судаў, але толькі ў тых выпадках, калі аб гэтым дамовіліся суцяжнікі, альбо па патрабаванні істца, не падведанага валаснаму суду. З падсуднасці земскіх участковых начальнікаў і гарадскіх суддзяў выключаліся некаторыя справы па грамадзянскіх ісках: якія датычылі інтарэсаў казённых устаноў; калі месца жыхарства ці знаходжання адказчыка было дакладна невядома; аб правах на адкрыцці і вынаходніцтвы і інш. Што датычыць крымінальных спраў, то земскімі начальнікамі і гарадскімі суддзямі разглядаліся наступныя іх катэгорыі: 1) па правапарушэннях, прадугледжаных «Уставом о наказаниях, налагаемых мировыми судьями»; 2) па шэрагу правапарушэнняў «Устава об акцизных сборах», перш за ўсё – безпатэнтны продаж алкагольных напояў і тытунёвых вырабаў. З ліку дадзеных спраў з кампетэнцыі земскіх начальнікаў і гарадскіх суддзяў выключаліся тыя, па якіх сума грашовага спагнання за ўчыненую шкоду перавышала 300 руб., крадзяжы з узломам, а таксама калі абвінавачаныя падлягалі адказнасці перад валаснымі судамі ці судамі духоўнага і ваеннага ведамстваў. Апеляцыйнай інстанцыяй для падачы скарг на рашэнні земскіх начальнікаў і гарадскіх суддзяў з'яўляліся судовыя прысутнасці павятовых з'ездаў. У іх склад уваходзілі: старшыня павятовага з'езда, павятовы член акруговага суда, ганаровыя міравыя суддзі, гарадскія суддзі і земскія начальнікі. На пасяджэннях судовай прысутнасці павятовага з'езда прысутнічаў таксама таварыш пракурора акруговага суда. Такім чынам, дадзеная інстанцыя складалася як з прадстаўнікоў адміністрацыйнай улады, так і судовай. Пры гэтым трэба зазначыць, што колькасная перавага была, звычайна, на карысць першых. Касацыйнай інстанцыяй для падачы скарг на рашэнні земскіх участковых начальнікаў і гарадскіх суддзяў былі губернскія прысутнасці. Яны складаліся з асоб, якія ў сваёй масе не мелі досведу ў юрыдычнай сферы, што негатыўна адбівалася на іх дзейнасці па разгляду судовых спраў.

Да кампетэнцыі павятовых членаў акруговага суда былі аднесены ўсе грамадзянскія і крымінальныя справы, якія да гэтага вырашаліся міравымі судамі, але выходзілі па-за кампетэнцыю земскіх участковых начальнікаў і гарадскіх суддзяў. Судом апеляцыйнай інстанцыі для іх з'яўляўся акруговы суд.

Увогуле, сістэма судаўладкавання пасля ўвядзення Палажэння 12 ліпеня 1889 г. становілася даволі складанай, што было выклікана перш за ўсё забытанасцю падсуднасці спраў, якія раней разглядаліся міравымі судовымі ўстановамі. Разам з некаторымі іншымі недахопамі гэта рабіла актуальным пытанне аб новай рэформе мясцовага суда ў Расійскай імперыі. Адпаведны закон быў прыняты III Думай 15 чэрвеня 1912 г. [4]. У адпаведнасці з ім зноў уведзіўся інстытут міравых суддзяў, земскія ўчастковыя начальнікі пазбаўляліся судовых функцый, а валасныя суды, пасады гарадскіх суддзяў і павятовых членаў акруговага суда скасоўваліся. На тэрыторыі Беларусі дадзены заканадаўчы акт павінен быў уступіць у дзеянне з 1 студзеня 1915 г., аднак у сувязі з падзеямі Першай сусветнай вайны гэтага не адбылося. Да дадзенага пытання звярнуўся ўжо Часовы ўрад, які 4 мая 1917 г. распаўсюдзіў закон ад 15 чэрвеня 1912 г. на Віцебскую, Магілёўскую і Мінскую губерні.

Літаратура і крыніцы

1. Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ) – 3-е собр. – Т. 20. – 1900. – № 18854.
2. ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 23. – 1903. – Отд. 1. – № 23106.
3. ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 24. – 1904. – № 24388.
4. ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 32. – 1912. – №37328.
5. ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 9. – 1889. – № 6196.
6. ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 9. – 1889. – № 6483.
7. Свод высочайших отметок по всеподданнейшим отчетам за 1893 г. – [СПб. ?] : Государственная типография, 1895. – 117 с.

ЭВОЛЮЦИЯ ГОРОДСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в.

*М.М. Атрушкевич,
канд. ист. наук, доцент Академии управления
при Президенте Республики Беларусь*

Вторая половина 60-х гг. XIX в. вошла в историю как эпоха реформ и преобразований различных сторон жизни российского государства, в том числе и городской. 20 марта 1862 г. было принято «Высочайшее повеление о безотлагательном принятии мер по улучшению городского общественного управления». В губернских и других городах были созданы